

Stanislav Žaža

LATINA A ŘEČTINA
V SLOVNÍ ZÁSOBĚ,
GRAMATICE A TERMINOLOGII
SLOVANSKÝCH JAZYKŮ

LATINA A ŘEČTINA V SLOVNÍ ZÁSOBĚ,
GRAMATICE A TERMINOLOGII
SLOVANSKÝCH JAZYKŮ

STANISLAV ŽAŽA

Masarykova univerzita

Brno 2010

Práce byla uskutečněna za podpory Výzkumného záměru MŠMT ČR č. MSM 0021622435 „Středisko pro interdisciplinární výzkum starých jazyků a starších fází jazyků moderních“, který se řeší v Ústavu klasických studií Filozofické fakulty Masarykovy univerzity (od 1. 1. 2007).

© Stanislav Žaža, 2010

© Masarykova univerzita, 2010

ISBN 978-80-210-7643-3 (online : pdf)

ISBN 978-80-210-5138-6 (brožovaná vazba)

O B S A H

Předmluva	5
1. Úvod	6
2. Význam antických jazyků pro současnost	7
3. Vznik a rozvoj antického bádání o jazyku	8
4. Řečtina a její vztah k slovanským národům	9
5. Řecké písmo a jeho vliv u Slovanů	10
6. Srovnávací tabulka řecké abecedy a cyrilice	12
7. Latina a její vztah k evropským a zvláště k slovanským národům	14
8. Latinské písmo. Latinka ve slovanských jazycích	15
9. Odraz řečtiny a latiny ve zvukové stránce slovanských jazyků	18
1. Výslovnost slov antického původu 18 – 2. Vztah k domácím zákonitostem 20 –	
3. Vlastní jména s [k] a <i>sykavkami</i> 21 – 4. Slovní přízvuk 22 – 5. Fonologická kvantita	
samohlásek 22	
10. Výrazy antického původu ve slovní zásobě slovanských jazyků	23
1. Původní výpůjčky 23 – 2. Pozdější přejímání 24 – 3. Prostřednictví západních	
jazyků 24	
11. Podíl antických prvků v slovní zásobě jednotlivých slovanských	
jazyků	27
1. Předpoklady k přejímání slov 27 – 2. Možnosti tvoření dalších jednotek od přejatých	
substantiv 28 – 3. Poměr slov latinského/řeckého původu v západních a východních	
slovanských jazycích 28 – 4. Latinské a slovanské názvy měsíců – 30	
12. Vztah latiny (řečtiny) k morfologii a tvoření slov slovanských jazyků . . .	31
1. Tvary slov latinsko-řeckého původu v jednotlivých slov. jazycích 31 – 2. Rodová	
charakteristika těchto substantiv 32 – 3. Protějšky slov s příponami řecko-latinského	
původu v slov. jazycích 34 – 4. Slova s předponami řecko-latinského původu v slov.	
jazycích 35	
13. Jmenné kategorie antických a slovanských jazyků	36
1. Kategorie rodu 36 – 2. Kategorie čísla 36 – 3. Kategorie životnosti/neživotnosti 37 –	
4. Kategorie pádu 37	
14. Shody a rozdíly ve funkcích pádů mezi antickými a slovanskými	
jazyky	38
1. Nominativ 39 – 2. Vokativ 40 – 3. Genitiv <i>adverbální</i> 41, <i>adnominální</i> 42 – 4. Dativ	
<i>adverbální</i> 44, A. vázaný na sloveso 44, B. volný 46, <i>adnominální</i> 47, A. adsubstantivní	
47, B. adadjektivní 47 – 5. Akuzativ A. <i>předmětový</i> 48, B. <i>přísllovečný</i> 49 – 6. Lokál 49	
– 7. Instrumentál A. <i>sémantický</i> 50, B. <i>syntaktický</i> 52 – 8. Ablativ 53	

15. Slovesné kategorie antických a slovanských jazyků	54
<u>1.</u> Opisné pasivum 54 – <u>2.</u> Dvojí kondicionál 55 – <u>3.</u> Plusquamperfektum 55 –	
<u>4.</u> Futurum exaktum 56 – <u>5.</u> Jednoduché tvary minulého času 56	
16. Syntaktické konstrukce antických a slovanských jazyků	56
<u>1.</u> Prostupnost syntaxe 56 – <u>2.</u> Vliv řečtiny na syntax staroslověňštiny a ostatních slo-	
vanských jazyků 57 – <u>3.</u> Vliv latiny na slovanské jazyky 57 – <u>4.</u> Přechodníky a slovesná	
adjektiva, jejich zastoupení v různých slov. jazycích 57 – <u>5.</u> Absolutivní užití participií	
59 – <u>6.</u> Infinitivní konstrukce 59 – <u>7.</u> Infinitiv a supinum. 60 – <u>8.</u> Akuzativ (nominativ)	
s infinitivem (AcI) a pod.útvary 61 – <u>9.</u> Protějšky AcI ve východoslovanských jazycích	
61 – <u>10.</u> Větné ekvivalenty AcI 62 – <u>11.</u> Vliv latiny na jiné typy souvětí 63 – <u>12.</u> Šíření	
kondicionálu ve vedlejších větách 63 – <u>13.</u> Latinizace slovosledu a větosledu 64	
17. Závěr	65
18. Резюме	66
19. Bibliografie	75
20. Zkratky	82

PŘEDMLUVA

Tato práce byla uskutečněna v rámci výzkumného záměru MŠMT ČR č. MSM 0021622435 „Interdisciplinární výzkum starých jazyků a starších fází jazyků moderních“, který se řeší v Ústavu klasických studií Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

Její obsah navazuje na text přednášky, kterou v rámci Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity konal autor publikace v letech 2005–2009 pro posluchače magisterského studia slavistických oborů. Přednáška měla být jakousi nástavbou na základní kurs latiny, který studenti absolvovali (popř. měli absolvovat) v prvním ročníku bakalářského studia svého oboru. Ten byl pro řadu z nich tehdy prvním setkáním s latinou, protože jen některým z nich se dostalo poznání tohoto jazyka a jeho významu už na střední škole, jak tomu bývalo za dřívějších dob.

Původní ne zcela výstižný název přednášky „Řecko-latinské základy mluvnice a terminologie“ byl pro tuto publikaci upraven tak, aby více odpovídal realitě. Jde nám totiž o celkově širší pojetí vztahů antických a slovanských jazyků (viz oddíl 1).

Časový rozsah přednášky nedovoloval, aby byla při výkladu každého problému věnována v rovné míře pozornost všem slovanským jazykům. Tento nedostatek bylo možno v publikaci napravit jen z jisté části, mimo jiné i proto, že ne pro všechny tyto jazyky bylo ve všech směrech k dispozici dostupné kvantum vyhovujícího jazykového materiálu a příslušné literatury. Pozornost však byla v tom či onom rozsahu věnována všem slovanským jazykům realizovaným v současné době na Filozofické fakultě MU.

Autorovo poděkování patří všem kolegyním a kolegům, kteří ať již výsledky vlastní publikované činnosti, nebo různými formami rady a pomoci přispěli ke konečné podobě rukopisu. Za součinnost v přípravě bibliografie děkuji zvláště Mgr. Anně a Marii Žákovým z Ústavu klasických studií Filozofické fakulty MU, za revizi textu ruského resumé pak Mgr. O. Bergerové z univerzity v Nižním Novgorodě.

Zvláštní díky za mimořádnou pozornost věnovanou obsahu této publikace a pročtení jejího textu si zaslouží především prof. PhDr. Antonín Bartoněk, DrSc., a rovněž doc. PhDr. Aleš Brandner, CSc.

V Brně v říjnu 2009

Autor

1. ÚVOD

Při porovnávání dvou vzájemně blízkých jazyků nalézáme v nich vedle mnohých shod i řadu výraznějších či méně výrazných rozdílů, jejichž původ je někdy více, jindy méně zřetelný. Tak např. pojem ‚souvislý porost jehličnatých/listnatých stromů‘ vyjádří čeština, slovenština, ruština jménem ‚les/лес‘, polština ‚las‘, ukrajinština ‚ліс‘, bulharština ‚лѳа‘, slovinština, chorvatština, srbština, ‚šuma/уума‘. Česká (slovenská) výpověď *prší* má v polštině podobu (*deszcz*) *pada*, v ruštině *удѳм дождѳ* v ukrajinštině *іде дощ*, v bulharštině *вали (дѳждѳ)*, v slovinštině *dež gre*, v srbštině a chorvatštině *pada kiua/pada kiša*.

Příčiny různých odlišností tkví v podmínkách, v nichž se ten který jazyk spolu se společenstvím svých nositelů vyvíjel. Máme-li na mysli jazyky geneticky příbuzné, tvořící jazykovou rodinu, jakými jsou jazyky slovanské, předpokládáme, že odlišnosti mezi nimi jsou především výsledkem **individuálního vývoje** jednotlivých jazyků ze společného slovanského prajazyka, *praslovanštiny* (viz LAMPRECHT 1987). Nejvýrazněji se výsledky tohoto procesu projevují ve *slovní zásobě* jazyka. Všestranné podrobné zkoumání jejich příčin je úkolem *etymologie* (viz VEČERKA a kol. 2006).

Jiným z činitelů, kterým lze některé z rozdílných jevů objasnit, může však být i **vliv dalšího jazyka** (jazyků), který(é) mohl(y) v průběhu historického vývoje na pozorovaný jazyk působit a zanechat v něm více nebo méně znatelné stopy. Původcem podobných odlišností bývá především jazyk (jazyky) etnického společenství, s nímž příslušníci daného národa přicházejí v historii do ekonomických, politických i kulturních vztahů. Takové mezijazykové kontakty mohou být velmi složité a různorodé a jsou s to zasahovat vedle slovní zásoby i do jiných jazykových oblastí. Působit takto mohou hlavně jazyky etnik geograficky blízkých, ale i národů vzdálenějších. Obvyklé je působení jazyka vývojově příbuzného, ale nezřídka mají vliv i jazyky geneticky nepřibuzné. Vzájemné vlivy jazyků mohou jít i tak daleko, že se při územní souvislosti a při součinnosti různých faktorů společensko-politického rázu vytvářejí některé společné rysy i u jazyků různého původu a tím vzniká tzv. **jazykový svaz** (союз языков, language union, sr. AXMAHOBA 1966, 447; ERHART 1984, 133). Příkladem může být balkánský jazykový svaz, tvořený *bulharštinou* s *makedonštinou*, *rumunštinou* a *novorečtinou*, jenž se vyznačuje některými společnými prvky (nedostatkem či absencí *infinitivu*, zčásti přítomností *postpozitivního členu*, zánikem *pádových koncovek* a jejich náhradou *předložkami*).

Výrazným dokladem působení na druhé jazyky mohou být jazyky velkých národů, jejichž nositelé podstatně zasahují do širšího společenského vývoje. Jde o tzv. jazyky **světové**, jako *angličtina*, *francouzština*, *němčina*, *ruština*, *španělština*, v Asii *čínština*. Tak např. v češtině máme výrazy, které za svůj vznik vděčí němčině, jako *brýle*, *šunka*, *hoblík*, *hřbitov*, *cestopis*, *sdělit*, *ovlivnit*, *upevnit* aj. Z angličtiny jsme přijali slova *tramvaj*, *hokej*, *fotbal*, *mítink*, *splín*, *lídř*, *lančmít*, *displej*, *mejkap* a mn. j. Ruština má zase z francouzštiny slova *абажѳр*, *аванс*,

душ, журнал, шедевр, этаж aj. Podobně jsou na tom – i když v různé míře – i jiné slovanské a evropské jazyky.

Na vzniku a vývoji evropské kultury se rozhodujícím způsobem podílely jazyky **antické – řečtina a latina**. Proto vděčí historickému působení těchto dvou jazyků také všechny evropské, tedy i slovanské jazyky za různé změny, které ovlivnily jejich dnešní podobu..

Přejetím výrazů z antických jazyků vznikla mnohá slova užívaná dnes v řadě evropských i mimoevropských jazyků – *internacionalizmy (evropeizmy)* jako *technika, ekonomie, republika, senát, demonstrace, prezident, ministr, restituce* a mnoho jiných (viz zde v oddíle 10). Řečtina a latina se tak uplatnily jako velmi vyspělé spisovné jazyky s bohatým slovníkem, ale také s propracovanou mluvnickou stavbou. Byly mj. i nositeli textů náboženských, které bylo třeba přesně a věrně tlumočit. Stály při zrodu nejstarších slovanských spisovných jazyků a po dlouhou dobu s nimi byly v přímém kontaktu jako jazyky, z nichž se překládalo a podle nichž se upravovaly starší překlady (sr. BAUER 1972). Uvádíme proto v dalším některé důležité základní poznatky o charakteru a vývoji těchto dvou antických jazyků. Přitom vedle popisu případů, kdy se vliv antických jazyků na slovanské projevuje více či méně evidentně, věnujeme pozornost i takovým jevům, v nichž porovnání odhaluje vztahy blízké jen z hlediska typologického, které však mají svůj nesporný význam pro lingvistické studium (sr. LOTKO 1997).

2. VÝZNAM ANTICKÝCH JAZYKŮ PRO SOUČASNOST

V současném světě má latina (a s ní i řečtina) význam nejen pro poznání celkového rázu i jednotlivých pamětihodností **antické kultury**, jejíž dědičkou je kultura našeho národa i jiných slovanských a evropských národů. Při studiu české a evropské **historie** i příbuzných oborů je znalost latiny, již je sepsána řada administrativních, právních i církevních dokumentů, nezbytnou podmínkou úspěšných badatelských výsledků.

Platí to však i pro studium mnoha nejrůznějších *jiných oborů*, v nichž je latina (spolu s řečtinou) základem odborného názvosloví, **terminologie** (srov. o tom podrobněji v odd. 10).

Především *latina* je rovněž zprostředkovatelkou poznání **moderních jazyků**, a to nejen při poznávání lexikálních analogií: struktura latiny, opírající se o průhledná paradigmata v tvarosloví i o logické zákonitosti ve skladbě, napomáhá rychlejšímu dosažení myšlenkové obratnosti a pohotovosti, umožňuje dokonalejší porozumění textu i v jiném cizím jazyce, tříbí vyjadřovací schopnosti a při zpětném překladu odhaluje i výrazové možnosti mateřského jazyka. To má značný význam zvláště v profesionální činnosti **překladatelské a tlumočnické**.

Myšlenková pohotovost a schopnost rychlého bipolárního řešení vyjadřovacích situací, kterou umožňuje důsledná a logická stavba latiny, se může velmi